

УДК 371 : 930.25 (477.53) «1917-1928»

СТУДІЮВАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У 1917-1928 РОКАХ ЗА АРХІВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Дар'я Василенко¹, Лариса Бутко²

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
Україна, 39600, Полтавська область, м. Кременчук, вул. Першотравнева, 20

¹e-mail: sakura_18_90@mail.ru

²e-mail: larysabutko@gmail.com

Освіта початку ХХІ ст. перебуває у становищі, що не задовольняє вимоги, які постають перед нею в умовах розбудови української державності. Це проявляється передусім у невідповідності освіти запитам особистості, суспільним потребам і світовим досягненням людства, знеціненні соціального престижу освіченості й інтелектуальної діяльності, спотворенні цілей і функцій освіти, бюрократизації усіх ланок освітньої системи. Одним із пріоритетних напрямків роботи уряду є модернізація середньої освіти в Україні [1; 2]. У 2014 р. Стратегічна дорадча група «Освіта» розробила «Концепцію розвитку освіти України 2015-2025 років» [3].

Правильно обрана стратегія розвитку освіти і, зокрема, середньої освіти, покликана досягти високих результатів у цій галузі. Майбутнє країни значною мірою визначається вихованням молоді. Для будь-якого народу життєво необхідно правильно обрати тенденції навчання у школі, адже саме у цей період формується інтелект, морально-етичні норми, правила соціального спілкування підлітка. Запорукою успіху сучасної національної освітньої програми є аналіз помилок минулого та виділення позитивного досвіду попередників. З огляду на це аналізу й осмислення потребує процес розвитку освітньої галузі України у 1917-1928 роках.

Певні аспекти досліджуваної тематики можна віднайти у працях таких науковців як Є. Сайдакова [4], Н. Полянський [5], О. Сивець [6], Л. Березівська [7], М. Кабатченко [8]. В їхніх працях висвітлюються нормативні акти, рішення та заходи влади, які були прийняті у галузі середньої шкільної освіти у період повної відбудови, висвітлюється стан галузі у країні.

Незважаючи на те, що деякі аспекти студійованої проблематики вже аналізувалися науковцями, варто відзначити, що на сьогоднішній день тема ще не стала предметом окремого наукового дослідження. Саме у цьо-

му і полягає наукова новизна публікації.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу джерельної бази показати процес становлення української освіти у період 1917-1928 років і визначити проблеми та недоліки цього процесу для того, щоб не допустити повторення помилок минулого на сучасному етапі реформування освітньої галузі України.

Аналіз становлення української шкільної освіти необхідно розпочинати з періоду, що охоплює 1917-1928 рр. (початок першої п'ятирічки). Формування законодавчої бази української радянської освіти починається ще з Програми РСДРП 1903 року, в якій були сформульовані основні принципи народної освіти:

- право населення отримувати освіту рідною мовою, що забезпечується створенням необхідних для цього шкіл;
- безкоштовна й обов'язкова загальна та професійна освіта для всіх дітей обох статей до 16 років;
- відокремлення церкви від держави та школи від церкви;
- забезпечення бідних дітей їжею, одягом і навчальними посібниками та підручниками за рахунок держави [9].

Першими кроками щодо реалізації програми загальнообов'язкового навчання, що була прийнята у 1903 році, вважаємо працю В.І. Леніна «Матеріали щодо перегляду партійної програми» (квітень-травень 1917 р.), в якій були викладені засади, що заклали основу практичної діяльності радянської влади у галузі народної освіти:

- право народу отримувати освіту рідною мовою;
- відокремлення церкви від держави та школи від церкви;
- безкоштовна й обов'язкова загальна та політехнічна (що знайомить у теорії та на практиці з усіма основними галузями виробництва) освіта для всіх дітей обох статей до 16 років;
- тісний зв'язок навчання з дитячою суспі-

льно-продуктивною працею;

- забезпечення всіх учнів їжею, одягом і навчальними посібниками за рахунок держави;
- передача справи народної освіти у підпорядкування демократичних органів місцевого самоврядування;
- усунення центральної влади від будь-якого втручання у формування шкільних програм і в підбір вчительського персоналу;
- виборність учителів безпосередньо самим населенням і право населення відкликати небажаних вчителів;
- широке залучення населення до справи народної освіти [10; 11; 12, с. 155].

Як бачимо, програмні пункти 1903 року були вдосконалені та розширені, що під час другого з'їзду РСДРП деякі положення обговорювалися, але їх затвердження в Україні припало тільки на 1919 рік.

На цьому етапі становлення законодавчого забезпечення освіти Рада Народних Комісарів ухвалює перші декрети в освітній галузі, що сформували засади подальшого розвитку галузі та призвели до її централізації в подальшому.

У першу чергу, необхідно згадати про один із найважливіших документів Жовтневої революції, який змінив хід історії цілої країни «Декларация прав народів Росії» від 2 листопада 1917 р., у якій наголошувалося на провальній політиці царської влади щодо усіх народностей, що проживали на території Росії, та висувалася, і щодо повалення монархічної влади і, як наслідок, початку процесів повної взаємодовіри народів Росії. Це стало основою конструювання нового суспільства та держави.

Декларация проголошувала рівність народів Росії, самовизначення для створення окремої незалежної держави, вільний розвиток національних меншин та етнічних груп тощо.

Відзначимо, що Декларация спровокувала ухвалення цілої низки відповідних нормативних актів, що будуть стосуватися безпосередньо галузі народної освіти [13, с. 39-41].

Отримавши владу, більшовицький уряд відразу ж починає програму просвітництва, розуміючи роль освіти та її місце у пропагандистській діяльності, особливо серед молоді. Саме для цього був прийнятий Декрет ВЦВК і РНК «Про утворення Державної комісії з просвітництва» від 9 листопада 1917 р. Відповідно до нього справа народної освіти передавалася Державній комісії з просвітництва, представником і виконавцем якої був народний комісар. Розробники Декрету встановили, що склад комісії має бути таким:

- 1) голова – народний комісар у справах

освіти;

- 2) секретар Комісії у справах народної освіти;

- 3) делеговані особи (представники від усіх комітетів, бюро, всеросійських організацій тощо);

- 4) особи, призначені Радою Народних Комісарів (15 завідуючих відділами).

Але зазначимо, що документ не визначає Комісію як орган центральної влади, що керує навчальними й освітніми закладами. Навпаки, уся влада у цій сфері була надана органам місцевого самоврядування. Головною метою Комісії був зв'язок і допомога муніципальній владі в організації просвітництва на місцях.

Оскільки Декретом Комісія не визначалася як головний центральний орган у справах освіти, саме роль виконавчого апарата виконувало Міністерство просвіти (у подальшому перейменоване на Комісаріат народної просвіти. – *Авт.*), яке працюватиме при Комісії [13, с. 59-62].

Політика більшовиків базувалась на ідеях атеїзму, а також на засадах відокремлення школи від церкви. Зважаючи на це, виникає необхідність передачі церковнопарафіяльних шкіл під юрисдикцію Міністерства народної просвіти, що засвідчила Постанова Комісаріату народної просвіти «Про передачу справи виховання і освіти із духовного відомства у ведення Народного комісаріату просвіти» від 11 грудня 1917 року [13].

Відповідно до цього нормативного акту Комісаріат постановив усі початкові однокласні та двокласні школи, вчительські семінарії, духовні училища та семінарії, жіночі єпархіальні училища, місіонерські школи та всі інші навчальні заклади передати Комісаріату разом із асигнуваннями, штатами, рухомим і нерухомим майном, бібліотеками, земельними ділянками, капіталами і цінними паперами та процентами від них [13, с. 210-211].

Враховуючи цю ситуацію, влада попідкувалася про повне відокремлення церкви від суспільства та від освіти відповідно, про що зазначено у Декреті «Про свободу совісті, церковних і релігійних громад», затвердженому 20 січня 1918 р. Зокрема, у ньому записано, що викладання релігійних учень у всіх державних і громадських, а також навчальних закладах, де викладали загальноосвітні предмети, не допускається [13, с. 371-375].

У зв'язку зі складною економічною ситуацією у країні у 1918 році на черговому засіданні РНК народний комісар у справах просвіти оприлюднив доповідь про розміри заробітної

плати вчителям за 1918 рік. За результатами цього засідання Постановою «Про прибавку народним учителям» від 2 січня 1918 року було ухвалено рішення про асигнування Комісаріату просвіти у розмірі 12,52 млн. руб., щоб кожен народний вчитель отримав надбавку, і щоб сума зарплати доходила до 100 руб. на місяць [13, с. 311].

Для зміни навчально-виховної системи та її оновлення влада запропонувала усі початкові, середні, вищі, відкриті та закриті, загальноосвітні та спеціальні навчальні заклади, дошкільні, позашкільні (окрім спеціальних навчальних закладів для дорослих, якщо такий навчальний заклад працює виключно для технічних цілей) передати до відомства Народного комісаріату просвіти. Ці наміри були закріплені у Декреті «Про передачу до відомства Народного комісаріату просвіти навчальних і освітніх установ і закладів усіх відомств» від 5 липня 1918 р. [14, с. 144-145]. Такі заходи дали можливість отримати доступ до молоді для проведення безперервної пропаганди про єдність народів, про «погану» царську владу та про будівництво нового «світлого» майбутнього, де всі будуть рівними.

Логічним продовженням політики просвіти у країні став Декрет РНК «Про ліквідацію безграмотності серед населення СРСР» від 26 грудня 1919 року. Населення у віці від 8 до 50 років, яке не вміло читати або писати, зобов'язувалося навчатися грамоті російської або рідної мови (за бажанням). Таке навчання проводили як у звичайних школах, так і в спеціально створених для неписьменного населення. З метою прискорення ліквідації безграмотності робітникам створювали необхідні умови для навчання: для тих, хто навчався (окрім зайнятих у військовій промисловості), робочий день скорочувався на дві години зі збереженням заробітної плати.

У межах програми ліквідації безграмотності та створення умов для залучення більшої кількості учнів до навчання у школі більшовицький уряд об'єднав молодші класи та повністю ліквідував старші класи. Це робилося для того, щоб утворити школи II-го ступеня й у подальшому залучити випускників шкіл до навчання у професійно-технічних училищах. Ця програма прописана у «Тимчасовій інструкції Губвіднародосвіти» від 24 квітня 1920 р. [15, с. 10-11].

З метою боротьби з дитячим бродяжництвом і неписьменністю була затверджена постановою «Про створення відкритих дитячих будинків» від 10 червня 1920 р., відповідно до якої

дітей, що не мали сім'ї, відправляли до дитячих будинків [15, с. 28-29].

15 червня 1920 р. Народний Комісаріат просвіти УРСР ухвалив історичне рішення, що закріплене у постанові «Про проведення в життя 7-річної Єдиної Трудової Школи». Згідно з постановою школи всіх типів переводилися автоматично на 7-річне навчання, відбувалося об'єднання дівчаток і хлопчиків, що раніше навчалися у різних класах (школах), в один загальний. Для навчання у 7-річній трудовій школі необхідно було зробити письмову чи усну заяву [15, с. 31-32].

Термін ліквідації безграмотності населення визначався губернськими та міськими Радами депутатів, загальні ж плани склалися Народним комісаріатом просвіти протягом двох місяців після прийняття цього декрету. Влада залучала до боротьби з безграмотністю всі організації трудового населення, професійні союзи, комісії по роботі серед жінок тощо. Для досягнення найкращих результатів до тих осіб, що ухилялися від виконання директиви, застосовувалося кримінальне покарання [14, с. 146-147].

З метою координації роботи було створено добровільне об'єднання «Геть неписьменність» (в УРСР у 1923 році) під керівництвом Г.І. Петровського. Але заходи, що вживалися були визнані недостатніми, й у червні 1920 р. була затверджена Всеросійська Надзвичайна комісія з ліквідації безграмотності. Перші результати роботи вже були помітні у 1926 році, коли відсоток грамотного населення по країні склав 52,6% (на початку 1920-х років він склав 24% – Авт.) [5; 16], в Україні до 1927 р. навчилися грамоти 2,1 млн. осіб. Відзначимо, що з 1921 до 1940 р. у школах лікнепу та у школах для малограмотних навчалось близько 60 млн. осіб [5; 16; 17, с. 100; 18, с. 410-411].

У 1925 р. РНК УРСР ухвалила проект постанови «Про заходи щодо проведення всезагального навчання». Згідно з проектом встановлювалося безкоштовне всезагальне навчання у перших чотирьох класах школи. Усі діти, що досягли до 1 вересня 1925 р. восьмирічного віку, повинні були зареєстровані їх батьками у найближчій школі [19; 20; 21, с. 2.]. Так, наприклад, спираючись на дані за 1925-1926 н.р., у місті Кременчуці Полтавської області було зареєстровано 4000 учнів і функціонувало 11 шкіл [21, с. 2].

XV з'їзд ВКП(б), що відбувся у грудні 1927 р., у «Директивах щодо складання п'ятирічного плану народного господарства» вказував, що п'ятирічний план у зв'язку із завданнями соціа-

лістичного будівництва повинен врахувати необхідність рішучого підвищення культурного рівня населення міста і села, розвитку національних культур народностей СРСР і пов'язати план культурного будівництва з індустріалізацією країни як невід'ємну частину загального плану соціалістичного будівництва СРСР. В основу плану культурного будівництва з'їзд запропонував покласти завдання народної освіти, які забезпечують культурне зростання широких мас трудящих: загальне навчання, ліквідацію неписьменності, масову профтехнічну освіту, а також завдання підготовки кваліфікованих фахівців і науковців [21, с. 17].

Отже, позитивним моментом першого етапу розвитку освітньої галузі стало завершення упродовж наступного десятиліття ліквідація неписьменності серед працездатного населення (віком до 50 років), чому сприяли нормативні акти 1917-1928 років. Також відбувся поетапний перехід від загальнообов'язкової початкової освіти до загальнообов'язкової неповної середньої та загальнообов'язкової середньої освіти [6, с. 6].

Відзначимо, що заходи, які вживалися для становлення освітньої галузі в Україні у період 1917-1928 років, були ефективними, хоча носили жорсткий і примусовий характер. У подальшому така політика сприятиме централізації в управлінні освітнім комплексом і безпосередньому впливу держави на шкільне виховання. Хоча спочатку може здатися, що більшовицька влада надавала широкі автономні права органам місцевого самоврядування, але це тільки тому, що у перші роки їхнього режиму вони розуміли, що не зможуть повністю контролювати та забезпечувати освітній процес на необхідному їм рівні. Після утвердження радянської влади відбудуться зворотні процеси, держава контролюватиме абсолютно весь освітній комплекс і диктуватиме правила роботи зі школярами. Школярам пропагуватиметься єдність усіх республік Радянського Союзу та замовчуватимуть злочинну політику проти населення країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Освітня реформа: на які зміни слід чекати в українській школі й коли [Електронний ресурс] // Deutsche Welle: Made for minds. – Режим доступу до статті: <http://www.dw.com/uk/освітня-реформа-на-які-зміни-слід-чекати-в-українській-школі-й-коли/a-18964909>
2. Пекар В. Якою буде реформа освіти в Україні [Електронний ресурс] / В. Пекар. – Режим доступу до статті: [http://hvylyya.net/analytics/politics/valeriy-pekar-yakoyu-bude-](http://hvylyya.net/analytics/politics/valeriy-pekar-yakoyu-bude-reforma-osviti-v-ukrayini.html)

[reforma-osviti-v-ukrayini.html](http://hvylyya.net/analytics/politics/valeriy-pekar-yakoyu-bude-reforma-osviti-v-ukrayini.html)

3. Проект Концепції розвитку освіти в Україні на 2015-2025 роки [Електронний ресурс] // Стратегічна дорадча група «Освіта». – Режим доступу до концепції: https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fskviravo.uco.z.ru%2F010515%2F1%2Fproekt_koncepciji.docx&name=proekt_koncepciji.docx&lang=uk&c=57092f8cfcfd
4. Сайдакова Е.И. Вопросы организации всеобщего обучения / Е.И. Сайдакова. – М., 1953. – 201 с.
5. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія / Л.Д. Березівська – К.: Богдана А.М., 2008. – 406 с.
6. Хрестоматія по педагогіке: для педагогических училищ / [под ред. Н.С. Полянского]. – М.: Издательство «Просвещение», 1967. – 716 с.
7. Постанови партії та уряду про школу / [упоряд. О.Г. Сивець]. – К.-Х.: Радянська школа, 1947. – 152 с.
8. Кабатченко М.В. Народное образование в СССР. 1917-1967 / М.В. Кабатченко. – М.: Просвещение, 1986. – 187 с.
9. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 32: Материалы по пересмотру партийной программы. Апрель-май 1917 г. [Електронний ресурс] / В.И. Ленин. – Петроград: «Прибой», 1917. – Режим доступу: <http://leninism.su/works/71-tom-32/1803-materialy-po-peresmotru-partijnojprogrammy.html>
10. Центральний державний архів вищих органів державної влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.166, оп.2, спр.281 «Матеріали про стан підготовки працівників народної освіти на Україні (декрети, положення, статуту, протоколи, інструкції, тези доповідей, статистичні відомості). Списки губерній України на 1921 рік». – 237 арк.
11. ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.650 «Учбові плани, протоколи, звіти та інші матеріали педкурсів Полтавської губернії». – 167 арк.
12. Второй съезд РСДПР. Июль-август 1903 года. Протоколы / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1959. – 863 с.
13. Декреты советской власти. – Т.1. 25 октября 1917 – 16 марта 1918 года / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Институт истории Академии наук СССР. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1957. – 626 с.
14. Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному Комісаріату освіти УРСР. Вип. 1. / Народний Комісаріат освіти УРСР. – Харків: Всеукраїнське державне видавництво, 1920. – 60 с.
15. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф.Р-1503, оп.1, спр.257 «Матеріали к протоколу засіданий пленума Полтавского губернского исполнительного комитета». – 142 арк.
16. ДАПО, ф.Р-3938, оп.2, спр.541 «Матеріали к протоколу засіданий пленума Полтавского губернского исполнительного комитета». – 142 арк.
17. История Украинской ССР в 10 т. / [сост. В.А. Лихолат и др.]. – К.: Наукова думка, 1977-1986. – Т. 9: История развития УССР в период развития социалистического общества. – 1985. – 582 с.
18. Українська радянська енциклопедія / [упоряд. М.П. Бажан, І.К. Білодід, В.Г. Бондарчук та ін.]. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1965. – 808 с., іл.
19. ДАПО, ф.Р-363, оп.1, спр.411 «Бюлетень II-го з'їзду Рад Полтавської округи з 21-24 квітня 1925 р.; резолюції IX Всеукраїнського з'їзду Рад з 3-10 травня 1925 р.; списки членів Окрвиконкому». – 40 арк.
20. ДАПО, ф.Р-4085, оп.3, спр.2669 «Виконавчий комітет Полтавської обласної ради депутатів трудящих (облвиконком)». – 336 арк.
21. Про трудове виховання // Радянська освіта. – 1957. – № 6 (746). – С. 3.

Василенко Дар'я, Бутко Лариса *Студіювання нормативно-правової системи освіти в Україні у 1917-1928 роках за архівними матеріалами*

Проаналізовано становлення освіти в Україні у 1917-1928 роках на основі архівних матеріалів. Проведено аналіз

основних нормативно-правових актів, що регулювали освітню галузь на початковому етапі її розвитку. Вказано основні проблеми, що вирішувалися за допомогою законодавчого базису сфери освіти. Окреслено методи забезпечення оперативності розвитку нормативних документів освітньої сфери. У висновку виокремлено позитивні та негативні сторони освітньої законодавчої системи 1917-1928 років в Україні.

Ключові слова: Народний комісаріат освіти, освіта, лікнеп, школа, законодавча база, навчально-виховна система

Василенко Дарья, Бутко Лариса *Исследование нормативно-правовой системы образования в Украине в 1917-1928 годах за архивными материалами*

Проанализировано становления образования в Украине в 1917-1928 годах на основе архивных материалов. Проведен анализ основных нормативно-правовых актов, регулирующих сферу образования на начальном этапе ее развития. Указаны основные проблемы, которые решались с помощью законодательного базиса сферы образования. Определены методы оперативного решения образовательных проблем развития нормативных документов в этой сферы. В заключении выделены положительные и отрицательные стороны образовательной законодательной системы 1917-1928 годов в Украине.

Ключевые слова: Народный комиссариат просвещения, образование, ликбез, школа, законодательная база, учебно-воспитательная система

Vasylenko Daria, Butko Larysa *Research of legal and regulatory education system in Ukraine in 1917-1928 on the basis of archival material*

Analyzed education the formation of in Ukraine in 1917-1928 on the basis of archival materials. The analysis of the main regulatory legal acts governing the education sector at an early stage of its development. Been determined basis of forming the legal framework of the Ukrainian Soviet education. The beginning was laid Program since the Russian Social Democratic Labor Party in 1903 in which formulated the basic principles of public education. Is specified the main issues that were resolved in just a legal basis for education. Outlined methods ensuring the efficiency of the regulatory framework of the educational sphere. Was characterized the primary task of the Bolshevik politics was in education, overthrowing monarchical rules in the country and the establishment of new principles of educational complex. The state was to have direct impact on the education sector. To change the teaching and educational system and its renewal was proposed to transfer all educational institutions departments to National Department of the Education. The main task of the new education policy was the fight of the illiterate population. Also, establishing the general mandatory education within the policy of eliminating the illiterate.

In conclusion were singled out positive and negative aspects of educational legal system in Ukraine of 1917-1928. Defined consequences of such a cruel education politics.

Keywords: National Department of the Education, education, illiterate, school, regulatory and legal system, teaching and educational system

Рецензенти:

Кринко Є.Ф., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 12.03.2017 р.